

DET MAGISKA ÅRET 1897

Förstudie till ett samtids- och publikarkeologiskt projekt

Jonas M Nordin



Fou rapport 5

STATENS HISTORISKA MUSEER

STATENS HISTORISKA MUSEUM • KUNGLIGA MYNTKABINETTET • TUMBA BRUKSMUSEUM

Det magiska året 1897

Förstudie till ett samtids- och publikarkeologiskt projekt

Jonas M Nordin

Statens historiska museer
Box 5428, 114 84 Stockholm
www.shmm.se

© Statens historiska museer, 2007

Rapporten ingår i Statens historiska museers serie av FoU-rapporter,
redigerad av Fredrik Svanberg

*Bilden på framsidan visar en utsikt från väster över "Gamla Stockholm" på utställningsområdet
1897. Foto och bildrättigheter: Stockholms stadsmuseum.*

Innehåll

7	Inledning
9	Syfte och upplägg
10	Utställningen 1897 i forskning och kollektivt minne
14	Historiebruk anno 1897
16	Medeltiden som modernitetens motbild
20	Arkeologi, publik, modernitet och historiebruk
21	Arkiv- och fälstudier
23	Arkeologi i den utställda världen
25	Samarbeten
27	Målgrupper
29	Förslag till projektbeskrivning
38	Arbetsordning
38	Internutbildning
39	Finansiering
40	Referenser

Inledning

Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897 var en av de tydligaste manifestationerna av det oscariska samhällsprojektet. Plym prydda aristokrater och ordenstygda industrialister mot en fond av tårtliknande paviljonger är en bild av det sena 1800-tals-samhällets triumfartade hyllning av Framsteget och Nationen. Utställningen kom att bli Stockholms och Sveriges hittills största publikmässiga framgång, endast att jämföra med Olympiaden i Stockholm 1912. Drygt 1,5 miljoner människor besökte utställningsområdet på Lejonslätten på Södra Djurgården i Stockholm. Här åktes linbana över Djurgårdsbrunnsviken, dracks punsch och vandrades i den enorma industrihallen, ritad av Ferdinand Boberg. Siluetten av industrihallens minareter, Nordiska museets tornklädda, men halvfärdiga byggnad och Liljeholmens 37 meter höga paviljong i formen av en ljusstake förändrade Stockholms siluett under en kort men intensiv period runt utställningssommaren 1897. I östra delen av utställningsområdet uppfördes en rekonstruktion av det medeltida Stockholm, med slottet "Tre Kronor", bastioner, Norreport och stads-kvarter (fig. 1). Denna del av utställningen, den sist planerade, kom att bli en av de mest framgångsrika genom sin illusoriska karaktär, krogar och andra spektakulära utbud som landets första biosalong och röntgenlaboratorium.

Som kulturella och sociala fenomen är utställningar, som världsutställningarna i London 1851 och Paris 1889, eller Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897, bland de främsta representationerna för det moderna tillståndets genombrott. Utställningen i Stockholm 1897 var ingen världsutställning utan en skandinavisk angelägenhet med inbjudna utställare från Danmark, Norge och Sverige. För att få med Finland bjöds hela Ryssland in att delta (Sörenson 1999:199; jfr även Smeds 1996:274). Idén om rörelsen framåt, uppkomsten av nya mötesformer och politiska handlingsformer kan sägas räkna sin historia från tiden kort efter Franska revolutionen (Smeds 1996; Sörensson 1999:15; Thörn 1997). Det följande seklet, vilket kom att innebära kapitalismens genombrott, innebar också ett genomslag för utställningen som form. Utöver de mest kända ordna-



Fig. 1. Utkanten av "Gamla Stockholm" från sydväst. Allmänna konst- och industriutställningen 1897. Foto: Stockholms stadsmuseum, foto nr D432 (se www.stockholmskallan.se).

des över hundra världs-, regionala- eller nationella utställningar runt om i Europa och Nordamerika under andra halvan av 1800-talet.

Som kulturella fenomen är utställningarna i högsta grad intressanta genom sin tydlighet i manifestation av samtidens dominerande värderingar och genom sina totala anspråk och sina avgränsningar i tid och rum. Med 1900-talets ingång, första världskriget och de första stegen mot allmän rösträtt, avklingade behovet av dessa typer av industriella och kulturella utställningar. Stockholmsutställningen 1930 står som en unik representant för både det föråldrade (utställningsformen) och det nya (funktionalismen). Publiceringen av pamfletten *Acceptera* (Asplund m.fl. 1931), kort efter denna utställning är ett talande exempel på den nya tiden. Här formulerades funktionalismens program och riktlinjerna för den nya tiden. Under 1900-talet gav utställningsideologin plats åt allt från fascistiska massmanifestationer till de olympiska spelen och världsmästerskapen i fotboll.

Trots detta har världsutställningar hållits kontinuerligt under hela 1900-talet, men med längre avbrott för världskrigen. Planer finns

också på en världsutställning i Stockholm år 2020 (www.framtids-parken.se). De specialiserade mässorna har blivit fler och riktar sig främst mot enskilda yrkeskategorier, men har ändå övertagit mycket av Världsutställningarnas roll. Något arkeologiskt intresse har utställningarna emellertid inte tilldragit sig, vare sig i Sverige eller i utlandet. Arkeologiska perspektiv på Stockholmsutställningen 1897 kan kasta ljus över många frågor kring nationalism, historicitet och vanliga människors roll i detta. Samtidigt finns möjligheterna att skapa ett publikt intresse kring dessa frågor.

Syfte och upplägg

Bakgrunden till denna rapport är Historiska museets önskan att undersöka möjligheten att genomföra ett samtids- och publikarkeologisk projekt med en arkeologisk undersökning inom området för Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897. Uppdraget har specificerats till att visa hur detta skulle kunna genomföras genom redovisning av tilltänkta samarbetspartners, deras intresse, samt relevanta synpunkter från berörd personal inom Historiska museet. Vidare presenteras i rapporten det vetenskapliga såväl som publika värdet av en undersökning samt finansiella möjligheter.

Syftet med projektet att genomföra en arkeologisk undersökning av 1897-års utställningsområde är trefaldigt: 1. Öppna Historiska museet för publik- och arkeologisk verksamhet utanför museets väggar. 2. Presentera arkeologiska metoder och perspektiv för en bredare allmänhet, samt tillhandhålla former för en medskapande arkeologi. 3. Initiera ett arkeologiskt intressant projekt med syfte att studera det moderna samhällets framväxt.

I arbetet med denna rapport har åtta längre intervjuer genomförts med personal på Historiska museet. Dessa är Mikael Jakobsson, Hanna Nydahl och Fredrik Svanberg från Enheten för samlingarna, Björn-Axel Johansson och Ulrika Mannberg från Enheten för media och kommunikation, samt Sophie Nyman, Marie Svedin och Katty H Wahlgren från Enheten för utställningar och lärande. Samtalen utgick från en intervjuguide om tio frågor som utdelades till samtliga

i förväg. Intervjuerna dokumenterades genom anteckningar och resultaten kommer att presenteras löpande i denna rapport. De intervjuade nämns vid namn i noter eller som "referensgruppen" i löpande text.

Informella frågor om samarbete riktades till följande organisationer och myndigheter: Sjöhistoriska museet och Statens maritima museer, Nordiska museet, Stockholms stadsmuseum, Länsstyrelsen i Stockholms län, Djurgårdsförvaltningen, avdelningen för arkeologi vid Södertörns Högskola, med flera. Besök eller kontakter har gjorts vid Stockholms stadsarkiv, Stockholms stadsmuseiarkiv, Nordiska museets arkiv och bibliotek, Sjöhistoriska museet, Antikvarisk-topografiska arkivet, Riksarkivet och Arkitekturmuseet, samt korta fältstudier på plats på Lejonslätten.

Utställningen 1897 i forskning och kollektivt minne

Stockholmsutställningen 1897 har av förklarliga skäl rönt stort intresse inom både forskning och populärvetenskap. Folkloren, minnesuppteckningarna och souvenirsamlingarna är omfattande och ännu inte kartlagda i sin helhet, trots den rika bokproduktionen inom området. Enskilda paviljongers tillblivelse och historia är skildrade, såväl som särskilda mediala uttryck tillsammans med enskilda aktörers verksamhet i samband med utställningen. Här skall särskilt arkitekten Ferdinand Boberg, konstnärerna Rickard Berg och Eugène Jansson, samt film- och fotografihistorien från sommaren 1897 nämnas (jfr Ekström m fl 2005). Utställningen 1897 spelade en stor roll i sin samtid med introduktionen av tekniska innovationer som rörliga bilder och den moderna cykeln (Ekström 1997; Snickars 2005). Samtidigt har utställningen också kommit att leva kvar i det kollektiva minnet på grund av sin omfattning och roll som tidsspegel.

Många discipliner och enskilda forskare har intresserat sig för världsutställningarna och andra liknande evenemang som den i Stockholm 1897, vars historia är väl diskuterad av Anders Ekström (1994) och Ulf Sörensson (1999). En kortare populär historik finns också tillgänglig genom Crispinsson 2007. Den stora utställningspu-

blikationen: *Utställningen i Stockholm 1897: Beskrifning i ord och bild öfver Allmänna konst- & industriutställningen* (Hasselgren 1897), utgör både startpunkten för all forskning om Stockholm 1897 och dess första historieskrivning. På de över tusen tättskrivna sidorna finns en mycket noggrann redogörelse för utställningens framväxt. Samma år utkom även en skildring av Stockholms medeltida och vasatida historia, med en "förare" genom utställningsområdets historiska delar. Författare var Riksantikvarien Hans Hildebrand, slottsarkitekten vid Gripsholm, tillika initiativtagare och arkitekt bakom det så kallade "Gamla Stockholm" (den modell av det medeltida Stockholm som uppfördes vid utställningen); Fredrik Lilljekvist, chefsintendenten vid Nationalmuseum Gustaf Upmark, samt stockholmsforskaren Fredrik U Wrangel (Hildebrand m fl 1897). Den egentliga historieskrivningen lät emellertid vänta på sig till 50-års jubiléet 1947 då en historik författades genom Martin Ohlssons försorg (Ohlsson 1947, jfr dock Looström 1899).

Förutom de tryckta, mer eller mindre akademiska verken om 1897 har åtskilliga senare utställningar helt eller delvis ägnats denna utställning. Sjöhistoriska museet högtidlighöll Stockholmsutställningens 100-års jubileum med en utställning om flottans paviljong vid denna utställning (Berglund m fl 1997). Stockholms stadsmuseum har sedan 1975 basutställningen *Människor kring en verkstad, Stockholm 1897*, som fokuserar på de kvinnor och män ur arbetarklassen som levde vid sidan av Bolinders verkstad och utställningen på Djurgården (utställningskatalog SSM, u.å.). Skansen hade under flera år en foto- och planschutställning i Skånska gruvan, ett av de få kvarvarande husen från utställningen, som helt ägnades utställningen och husets historia. Utställningen är stängd, men finns kvar inne i huset.

Det rika bildmaterialet från 1897 års utställning (fig. 2) har medfört att foton reproducerats i många olika sammanhang för att illustrera den oscariska eran, industrialismen, eller Stockholms historia. Bland de första filmerna att spelas in och visas i Sverige – någonsin – är filmerna från invigningen av utställningen med gatuscener från "Gamla Stockholm". Dessa har visats i minnesprogram och kavalkader, och har genom sin tydlighet fått representera det moderna genombrottet i Sverige. De första filmerna kom också att

visas i landets första biograf som var belägen i utställningens östra del vid det rekonstruerade Stortorget (Ekström 1994:175f). Utställningen 1897 var kommersiell och uppfördes med ett tydligt vinstsyfte. Utställarna hyrde plats som på vilken marknad som helst. Försäljning av souvenirer, en ny marknad i Sverige, var en del av detta. Vykort, brevmärken, skrifter, statyetter och kaffekoppar var en del av allt som tillverkades och såldes, eller delades ut som minnen från utställningen (fig. 3). En hel del kom också att stjälas, inte så mycket under utställningens gång, men vid avslutningen.

Några paviljonger skänkte bort sina interiörer, medan andra försökte sälja sin kvarlåtenskap. Utställningen hade varit en kommersiell och social framgång och i den offentliga berättelsen lyftes en fridsam bild fram. De ”lägre” klasserna hade uppträtt väl under hela säsongen. Detta var visserligen en skönmålning, men det mesta förefaller ha gått fridsamt till (Hasselgren 1897:1042ff). Dock endast till och med den 3 oktober, utställningens sista dag, efter de avslutande fanfarerna – då startade plundringen (Pred 1991:75f; Ekström 1994:191ff). Från enskilda restauranter ska 200 ölmuggar och 2000 glas ha försvunnit vid stängningen (Pred 1991:76). Samtiden förfasade sig. Utställningen var över och de utställda föremålen, som inte stulits, packades ned och rivningen av paviljongerna tog vid. Därefter lägrade sig lugnet och området kring Lejonslätten blev öppet för sentimentalitet och nostalgi. ”Gamla Stockholms kulissmurar voro redan sönderflängda av regn och blåst, och var dag gick förödelsen fram över den vackra gångna sommarens brokiga marknadsstad” är Hjalmar Söderbergs ord att beskriva den tysta melankolin på Djurgården (Söderberg 1912/1971:20). Sammantaget kom en stor mängd föremål att spridas från Lejonslätten till de svenska hemmen, bland annat sändes 100 000 vykort från utställningen (Pred 1991:63).

Huvuddelen av paviljongerna revs och några såldes för att uppföras på nytt på annan ort. Skånska gruvan står kvar i utställningsområdets östra del och restaurangen Ulla Winbladh (f.d. Reinholds konditori), ligger kvar invid Rosendalsvägen. Jaktvillan ritad av Fredrik Lilljekvist är belägen längs Djurgårdsvägen. Carl Westmans ölhall flyttades till Skansenberget under namnet Bragehallen och ligger nu granne med Bredablick. Maskinhallen flyttades till Kvarnsvedens bruk i Borlänge och blev en del av pappersindustrin. Administrations-



Fig. 2. Foto av utställningens entré från Strandvägen. Till vänster Djurgårdsbron och i fonden den väldiga Industrihallen. Foto: Stockholms stadsmuseum.



Fig. 3. Koppar från Gustavsberg för olika paviljonger på utställningen. Privat ägo. Foto: Historiska museet.

byggnaden slutligen flyttades till Tynningö i Stockholms skärgård (Sörenson 1999:343f). Här levdes kollektivliv på 1970-talet med storkök och röda fanan hissad på tomten (Muntl. Medd. Journalist Kristofer Gunnartz, själv delaktig i kollektivet som barn).

På detta sätt försäkrades utställningen ett liv långt efter att grindarna stängts en sista gång, och föremålen och byggnaderna integrerades i framtida vardagsliv. Föreställningen om att byggnader, i synnerhet i Stockholms skärgård, härrör från utställningen 1897 är vanliga och har blivit del i en modern folklore. På samma sätt förefaller det vara med föremål som böcker, vykort och minnespjäser (jfr Burström 2007). Liknande företeelser har iakttagits i andra sammanhang laddade med positiva föreställningar och utgör intressanta aspekter av det mänskliga kollektiva minnet.

Historiebruk anno 1897

En betydande del av Stockholmsutställningen upptogs av "Gamla Stockholm" som var en rekonstruktion av den medeltida staden med stortorg, storkyrka, helgeandsholme, slott och gränder. Liknande rekonstruktioner var populära vid 1800-talets slut och vid utställningar i bland annat Antwerpen, Budapest och Turin uppfördes omfattande rekonstruktioner av medeltida miljöer (Sörenson 1999:326). I Stockholm 1897 var den medeltida miljön en betydande del av utställningens nöjesutbud. Förutom de omfattande och illusoriska replikerna av medeltida hus, miljöer och människor i renässansdräkter, innehöll modellen krogar, kafé, teatrar, butiker, filmvisning och röntgendemonstrationer.

Avdelningen "Gamla Stockholm" har inte rönt något större intresse inom forskningen, utan förekommer mest som en spektakulär illustration av utställningens omfattning. Detta trots områdets "spectacular articulations of modernity" (Pred 1991). Mötet mellan de stora massorna av besökare, hallarnas och paviljongernas temporära industriella iscensättningar, den kungliga och aristokratiska pompan och de historiska rekonstruktionerna var framställningar av det moderna samhället som inte dittills skådats. Aldrig, vare sig tidigare

eller senare, har någon liknande anläggning som "Gamla Stockholm" uppförts i Sverige. Till den rekonstruerade medeltida staden uppfördes bland annat en artificiell ö, med tre broar, slottet, stadsmurar med torn, stadskvarter med rådhus och storkyrka (fig 4).

Förebilden var en medeltida stad och befintliga medeltida hus såsom gamla apoteket i Visby och Kockska gården i Malmö användes som modeller. Tiden som avsågs var dock 1500-talet och den svenska renässansen under Gustav Vasa och hans söner. Tidsperioden var inte slumpmässigt vald. Under det sena 1800-talet användes medeltiden som en förebildlig period inom allt från konst- och arkitektur till lyrik och politik (jfr t ex Källström 2000; Nordin 2005:9ff). Medeltiden var perioden à la mode i Europa, men den passade mindre väl för den svenska nationalismen där det var 1500-talet och Gustav Vasas förmenta frihetskrig som var guldåldern. I utställningen 1897 kom således dessa perioder att förenas. De medeltida institutionerna och den medeltida arkitekturen ramade in Olaus Petri och Gustav Vasas Stockholm. Utställningen på Djurgården var fylld med både nationella bröstoner och medeltidbilder. En staty av Karl X Gustaf, kopia av den som året innan rests i Malmö, uppfördes utanför konsthallens entré (Ekström 1994:146f). Detta borde ha uppfattats som en markering gentemot mot Danmark. I "Gamla Stockholm" satt ett plakat med fördömanden av "brottslingen" Kristian II (tyrann) undertecknat av Gustav Vasa (texten, i frakturstil, förvaras i Nordiska museets arkiv, Sthlm 1897 vol.2 och har uppenbarligen varit inramat och uppsatt i "Gamla Stockholm"). I den norska delen av industrihallen fanns en modell av koret i Nidarosdomen, som en representant av det heligaste norska (Hasselgren 1897:414). Intressant nog pekar valet av denna medeltida förebild på ett intresse för kontakter med den medeltida europeiska gemenskapen, snarare än ett framhållande av nationell särart då en stavkyrka hade varit ett mera naturligt val. Detta kan säkerligen ses i ljuset av den pågående konflikten med Sverige där uråldriga kontakter med kontinenten och delaktighet i ett europeiskt kulturarv snarare än en nordisk gemenskap dominerad av Sverige.

Medeltiden som modernitetens motbild

Ingången till "Gamla Stockholm" gick via en bro till en rekonstruerad helgeandsholme, som uppfördes under sensommaren 1896 genom pålning och påförande av schaktmassor (Hasselgren 1897:30f, fig. 4). "Helgeandsholmen" uppfördes som en medeltida befästning med ringmur, porttorn, och karnaper. Inne på holmen mötte "Helgeandshuset" till vänster med vilorum för trötta besökare och möjlighet till andakt. Genom ett fönster kunde man betrakta hospitalets gård, som fått anta skepnaden av en klostergård med blommor och planteringar. På öns södra sida låg mynthuset där minnesmynt, antika mynt och andra souvenirer kunde införskaffas (Hasselgren 1897:294; Elfver 2005). Portar på holmens östra sida ledde ut till broar över till det rekonstruerade slottet "Tre Kronor", och den rekonstruerade medeltida staden (fig. 5-6). "Helgeandsholmen" fick funktionen av en liminal plats, en gränsmiljö före inträdet i en annan värld. Här introducerades besökaren till det förflutna och stannade en stund i en miljö som inte var kronologiskt fixerad, annat än till medeltiden. Övriga "Gamla Stockholm" präglades av symboler karaktäristiska för renässansens Sverige och av utklädda statister, vilket gav en känsla av ett historisk nu. Medeltiden symboliserades på ett för tiden närmast självklart sätt av föreställningen om perioden som ren, moraliskt högtstående och gudsfruktig genom "Helgeandshuset" med sin funktion av andakts- och vilorum (jfr t.ex. Pugin 1836/1973).

Mynthuset symboliserade den andra sidan av periodens medeltidsvurm. Här var det kommersen, städernas och handelns uppkomst och en föreställning om en organisk närhet mellan handelsman och handelsvara som var motbilden mot en alienerande kapitalism (jfr t.ex. Tönnies 1887/1955; Asplund 1991). Både föreställningarna innehöll modernitetskritik och en längtan tillbaka till en tid då människan levde fri från klassmotsättningar och skörlevnad. De många medeltida tornen i utställningen är ytterligare en del av denna medeltida romantik. Under slutet av 1800-talet uppfördes rekonstruktioner av medeltida torn runt om i Europa och Nordamerika. William Butler Yeats framlevde sitt liv, under 1900-talets början i en modell av



Fig. 4. Den rekonstruerade "Helgeandsholmen" i "Gamla Stockholm" från NV, efter utställningens stängning vintern 1897. Foto D3111, Stockholms stadsmuseum.

ett medeltida torn och kunde därifrån blicka ned på det moderna samhället (Ziolkowski 1998).

Efter "Helgeandsholmen" och medeltiden mötte besökaren ett historiskt samulsurium. Renässansens Stockholm mötte medeltiden och moderniteten. Vid sidan av alla krogar, som antingen var medeltida som "S:ta Gertruds gille eller utländska som "Spanska druvan", fanns utklädda människor, iscensatta slagsmål och enleveringar och allehanda kommers. Här visades även film och teater vid Stortorget och röntgenstrålar i ett av tornen vid utgången. "Tre Kronor" nåddes via en bro över vallgraven och in i slottsporten. Här inne kunde man bese borggården, trumpetargången från Johan III:s tid, ett av de främsta exemplen på svensk renässansarkitektur, samt ett möblerat gemak med antika möbler (Hildebrand m.fl. 1897:87f). Man blandade medeltid med renässans och kalkstensarkitektur från kontinenten med den baltiska tegelkonsten. I övrigt var slottet en tom trämodell i vars skugga tidsresan kunde äga rum.

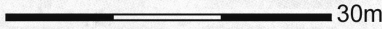


Fig. 5. Karta över "Gamla Stockholm". Efter Hildebrand m.fl. 1897:pl. 1.

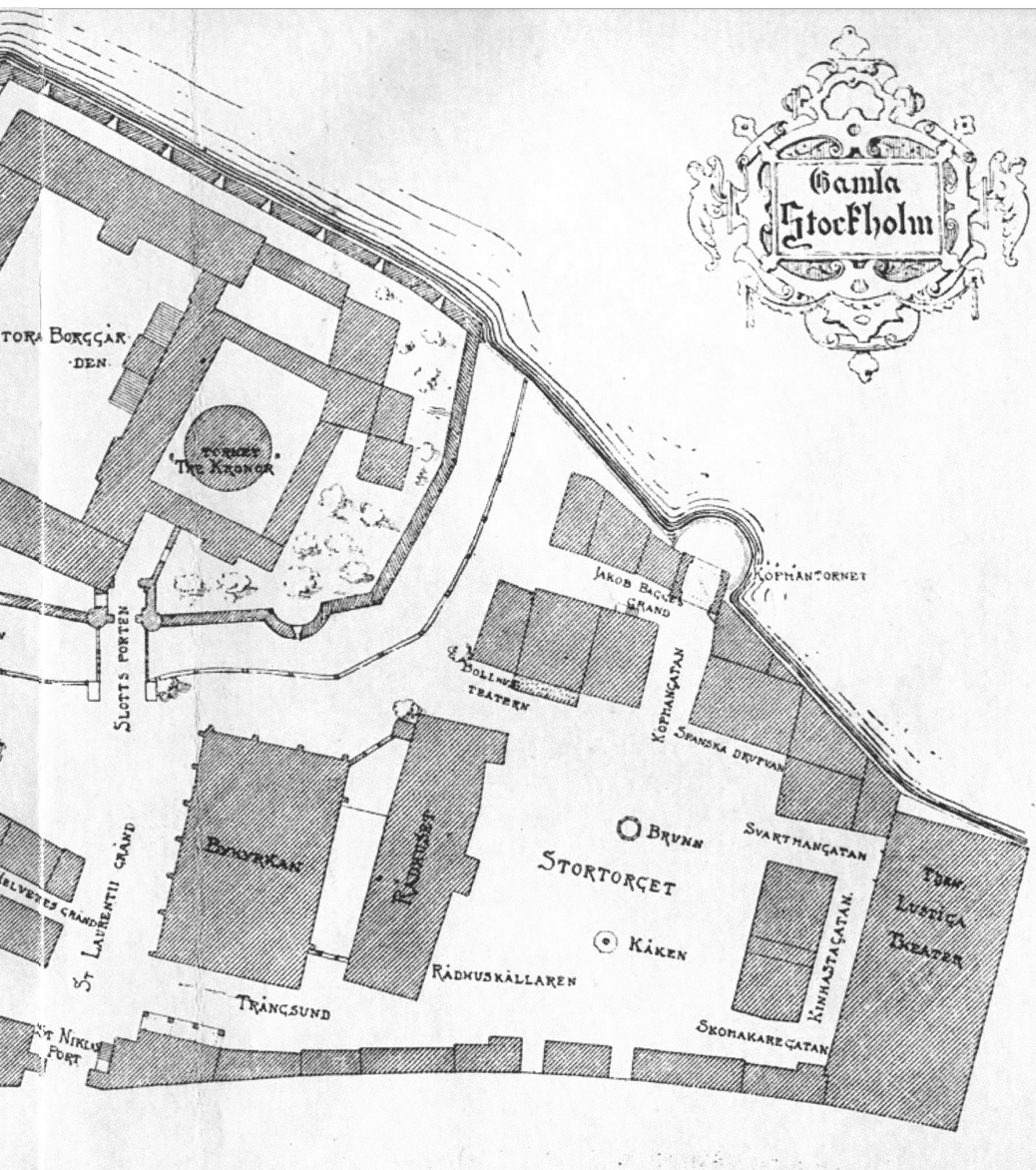




Fig. 6. En modern karta över utställningsområdet på Djurgården. Området för "Gamla Stockholm" (se fig. 5) har markerats med en svart linje. Copyright: Lantmäteriet i Gävle 2008. Medgivande I 2008/1053.

Arkeologi, publik, modernitet och historiebruk

Utställningen 1897 var spektakulär i alla avseenden, i mångt och mycket gällde detta för hela samtiden – sekelskiftet 1800–1900. Aldrig tidigare hade mänskliga samhällen genomgått en så stark förändring som under andra halvan av 1800-talet. Och aldrig tidigare hade man varit så mån om att fira sin egen förträfflighet genom fester, invigningar och kavalkader. Industrialiseringen, urbaniseringen och genombrottet för en kapitalistisk ekonomi ändrade i grunden människornas liv under loppet av några generationer. Framväxten av nya sociala rörelser och ett alltmer sekulariserat samhälle förändrade västvärlden i grunden. I Sverige kom dessa förändringar att slå igenom snabbare, om än något senare, än på kontinenten. Under

denna tid förändrades människors syn på sin materiella omvärld och relationen till föremålen blev annorlunda (jfr Ekström 1994:206ff). Förekomsten av massproducerade varor, utbytbara delar i maskiner, ändrade på ett påtagligt sätt människors vardagliga kontakt med det materiella. Den historicerande tiden med romantiseringar och avståndstaganden mot det förflutna satte avtryck i allt från byggnader till föremål, som i exemplet ovan med Helgeands- och mynthuset. Bilder av historien kom på ett starkare sätt än tidigare till uttryck i vardagen. Föreställningar om Nationen och Folket fick i synnerhet efter folkskolereformen 1842 stort genomslag (jfr Edquist 2001:17f).

Dessa frågor har i mycket liten utsträckning diskuterats inom arkeologin, trots ämnets särskilda kompetens rörande studier av byggnader och föremål (jfr dock Bodin m.fl. 2005). En undersökning av utställningsområdet Stockholm 1897 skulle möjliggöra forskning om modern materialitet i det nära förflutna. Tre temata utgör både den empiriska grunden i utställningen 1897 och dess samtid såväl som för ett arkeologiskt studium av denna händelse och epok: 1. Nationen, nationsbyggandet och moderniteten, 2. Historieskapandet och utställandet, 3. Modernitetens materialitet och arkeologins förmåga att klassificera denna. Generellt är intresset för det förflutna starkare med en lokal koppling och genom en närhet i tid. Det avlägset förflutna tenderar att distansera allmänheten (jfr Svanberg & Wahlgren 2007). En undersökning av Stockholm 1897 bär på en påtaglig styrka i detta avseende. Närheten i tid gör att många människor har en relation till utställningen och tidsperioden genom föremålen, parken och framförallt alla fotografier. Förutsättningarna för en samskapande undersökning med syftet att diskutera "modern materialitet" torde således vara mycket goda. Vad innebär masskonsumtion och massproduktion av föremål och vad betyder det när föremålen blir varor?

Arkiv- och fältstudier

Forskningen om utställningen 1897 är tämligen omfattande, men har i endast blygsam utsträckning berört "Gamla Stockholm". En inventering av dokumentationsmaterialet från denna del av utställningen

har därför företagits. I Stockholms stadsarkiv förvaras huvuddelen av ritningarna från utställningen. Detta gäller både montrar, portar och paviljonger. Två ritningar av arkitekten Fredrik Lilljekvist rörande "Gamla Stockholm" påträffades tillsammans med en del grundkartor (SSA GRS 278:86-87). I Nordiska museets arkiv förvaras tre akter med handlingar från utställningen, dessa härrör främst från Gustaf Upmarks kvarlåtenskap. Här återfinns många fina arkivhandlingar i form av brevkort, inbjudningskort, brevmärken, frikort och restaurangmenyer, förutom det ovan nämnda plakatet från Gustav Vasa (NMA Sthlm 1897: vol 2). Mycket av detta material skulle passa väl att ställa ut.

I Stockholms stadsmuseum finns en bildskatt från utställningen 1897; alltifrån bilder från uppförandet, via invigning till bruk och rivning. Ett drygt hundratal bilder från "Gamla Stockholm" har gåtts igenom och sex stycken finns redovisade här. Många fler finns i stadsmuseets arkiv, men är inte skannade. I ATA, i Fredrik Lilljekvists personarkiv förvaras ett antal foton från Axel Lindahls fotoaffär (officiell utställningsfotograf) och en plansch föreställande "Gamla Stockholm" (ATA, Lilljekvist separatarkiv F2). I Anders Ekströms och Ulf Sörenssons böcker om utställningen finns också ett rikt fotomaterial återgivet (Ekström 1994; Sörenson 1999). Några ritningar av Fredrik Lilljekvist har emellertid inte påträffats i Stadsmuseet (efterforskningar efter Fredrik Lilljekvists ritningar för "Gamla Stockholm" har företagits i Riksarkivet, Arkitekturmuseet och övriga här nämnda arkiv, jfr även arkivförteckning i Ljungström 1987:257). Via mejlkontakt med Skansens klädkammare har jag fått bekräftat att ett antal klädesplagg, rustningar och vapen från "Gamla Stockholm" förvaras där (uppgift från Erik Thorell, chef för Klädkammaren, Skansen 2007-09-11).

Fältstudier har bedrivits på östra Lejonslätten utan att några nämnvärda spår framkommit. Området är välskött och klippt, vilket gör det svårt att se spår i markytan. På Framnäs udde finns en östvästlig sänka, ca 5 meter lång och 1-2 meter bred, som skulle kunna utgöra spåren av vallgraven söder om "Tre Kronor". Hur mycket denna fyllts igen är okänt då inget foto, eller ritning som visar gravens djup påträffats. På "Helgeandsholmen" påträffas troligen svaga spår av "Helgeandshusets" södra långvägg, mot huvudgatan och

eventuellt kan mynthusets grund skönjas söder om denna. I det norra strandhaket påträffades en bit kiniserande flintgods av tydlig 1800-tals karaktär. Dessa fynd kan vara indikationer på att ön är så gott som orörd.

Arkeologi i den utställda världen

Att genomföra en arkeologisk undersökning av utställningsområdet har sina uppenbara publika och mediala fördelar, men även vissa logistiska och kostnadsmässiga nackdelar. Ett publikt arbete utanför museet kräver noggrann planering och stor personalstyrka. Utställningsområdet var stort och sträckte sig från Galärvarvet i öster till Framnäs vid Skånska gruvan i öster. Flera områden och paviljonger är tänkbara som undersökningsobjekt utifrån en allmän publikarkeologisk frågeställning, men även utifrån frågor om hur det var att leva på 1890-talet. Området lämpar sig väl för projektet syfte att bedriva samtids- och publik arkeologi i ett område präglad av modernitetens samhällsbetingelser på ett sätt relevant för arkeologin.

Nedan kommer två platser att lyftas fram som intressanta för att genomföra en undersökning: Framnäs och den övergivna "Helgeandsholmen". Inom utställningsområdets östra del, "Gamla Stockholm", kan frågor om historiebruk och rekonstruktioner aktualiseras på ett mycket tydligt sätt. Denna del av Lejonslätten har emellertid idag ett mindre antal besökare än området kring Djurgårdsbron och längs Djurgårdsvägen, vilken utgör områdets livsnerv, där de mediala fördelarna är uppenbara (påtalat i intervjuer med Björn-Axel Johansson 2007-10-16 och Ulrika Mannberg 2007-11-12). Publiktrycket i detta område, samt svårigheter med avspärrning och säkerhet kan emellertid också tala mot denna del av parken (påtalat i intervjuer med Hanna Nydahl 2007-11-08 och Marie Svedin 2007-10-30). Ett sätt att förena de två önskemålen om undersökningsplats är att försöka få till stånd en mindre "symbolisk" undersökning i anslutning till Djurgårdsbron i avsikt att ha som skyltfönster (denna åsikt framförde Björn-Axel Johansson). Denna skulle dock kräva bemanning, vilket skulle vara påfrestande i flera avseenden. Förutom betydelsen av en

central och tydlig undersökningsyta är det av vikt att utgrävningsplatsen är fyndrik. Något som 2007 års undersökning på museets gård visat ur såväl ett medialt som ett publikt perspektiv (framfört av Hanna Nydahl, Marie Svedin och Ulrika Mannberg).

Utställningsområdets östra del har fördelar genom att vara vatten nära, vilket möjliggör marinarkeologiska insatser. Referensgruppen var i varierande utsträckning positiv till Marinarkeologiskt deltagande. I synnerhet Björn-Axel Johansson såg en stor medial potential i detta. Fredrik Svanberg lyfte fram möjligheten att finna välbevarade föremål, kanske att ta in som preparat och undersöka i museet. Närheten till Skånska gruvan, en av de få kvarvarande byggnaderna från år 1897 är också en fördel genom ge en autentisk atmosfär. I händelse av en undersökning av "Gamla Stockholm" är det två områden som särskilt bör klyftas fram. "Helgeandsholmen" eller platsen för "Tre Kronor", övriga delar av området ligger i princip under nuvarande vägbanor, eller i anslutning till dessa. En undersökning på Framnäs udde, platsen för "Tre Kronor" kan dessutom medföra fynd från verksamheter före utställningen. På en karta från 1791 är ett kruthus avbildat på udden Framnäs och under 1800-talets först hälft uppfördes ett av Fredrik Bloms flyttbara hus på platsen (jfr www.stockholmskallan.se/kartor).

Närområdet på Södra Djurgården har en lång historia från yngre järnåldern och här finns uppenbara möjligheter att göra fynd även från perioden före 1700-talets mitt. Här skiljer den rekonstruerade "Helgeandsholmen" som uppfördes under sommaren 1896 och har inte hyst någon verksamhet efter utställningens stängning (jfr Hasselgren 1897:30f). Holmen har således ingen förhistoria. Att undersöka en miljö med en så tydlig kronologisk inramning har tydliga fördelar genom att fokus kan var riktat mot 1897-års verksamhet (denna åsikt har framförts av Fredrik Svanberg).

"Helgeandsholmen" är fortfarande en ö, trots att kanalen inte är vare sig djup eller bred. Detta innebär säkerhetsmässiga fördelar, en utgrävning är någorlunda skyddad, kanske kan stängsel undvikas etc. Samtidigt kräver en undersökning på holmen vissa logistiska hänsynstagande om säkerhet, kommunikation och elektricitet. En annan risk är att besökare inte tar sig ut till holmen och överhuvudtaget missar vad som försiggår.

En undersökning av lämningarna efter "Tre Kronor" på Framnäs udde innebär i sin tur sämre säkerhet, men andra logistiska fördelar som att man slipper ordna med broar. Samtliga tillfrågade i referensgruppen var positiva till projektidén, utifrån både allmänna synpunkter och den personliga bakgrunden-/erfarenheten och ville se en undersökning under 2008 eller 2009. Björn-Axel Johansson företrädde åsikten att museet borde satsa på en större utgrävnings- och utställningsverksamhet som "sommarutställning" 2008. Mikael Jakobsson, Fredrik Svanberg, Katty H Wahlgren och Sophie Nyman var i varierande grad skeptiska till en större verksamhet redan 2008. De föreslog istället en mindre omfattning detta år, med en intensifiering 2009. Ingen hade någon konkret åsikt om var en undersökning skulle företas annat än vad som ovan redovisats.

I samtalen med referensgruppen lyftes några riskfaktorer fram. Dessa rörde det arkeologiska fältarbetet och kretsade kring frågor om säkerhet, avspärningar, en fungerande fyndhantering och ett kontinuerligt inflöde av fynd. En annan oro rörde förväntad kritik om bristande seriositet från arkeologer utanför museet (framfört av Mikael Jakobsson). Ett återkommande ämne har varit frågan om entréavgift. Hur anordnar man en mera omfattande undersökning på Södra Djurgården med biljettvång? Ska biljett lösas på plats, i historiska museet, eller både och? Den möjlighet som framförallt diskuterades var att införa en kombibiljett med ledsagning mellan museet på Narvavägen och verksamheten på Lejonslätten (framfört av Katty H Wahlgren).

Samarbeten

En stor del av samtalen med referensgruppen rörde synen på samarbeten med institutioner utanför museet. Samtliga tillfrågade var positiva till fördjupade samarbeten med andra aktörer. De som nämndes var: Sjöhistoriska museet, Nordiska museet, Stockholms stadsmuseum, Skansen, Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska avdelningen vid Södertörnshögskola, marinarkeologer där eller vid SMM, Djurgårdsförvaltningen, Etnologiska institutionen vid Stockholms universitet,

institutet för folklivsforskning vid Nordiska museet, Stockholms stad, Länsstyrelsen i Stockholms län, Stockholmsmässan och avdelningen för mediateknik vid KTH. Andra tänkbara samarbetspartners är Andréemuseet i Gränna (Andréeexpeditionen inleddes 1897 och var tänkt att avslutas samma år med återfärd till Stockholm och utställningen), Kungliga Vetenskapsakademien och Dalarnas museum avseende maskinhallen i Borlänge, samt Konstakademien rörande diskussioner om rekonstruktioner, renovering och restaurering.

I synnerhet Sjöhistoriska museet, Nordiska museet och Stockholms stadsmuseum betonades som eftertraktade samarbetspartners. De båda Djurgårdsmuseerna för sin rumsliga koppling och särskilda kompetens inom marinarkeologi respektive etnologi/folkloristik. Stockholms stadsmuseum har både ett stort material från utställningen 1897 och de lokala kontakterna i Stockholm. Samtliga tillfrågade var inte oroliga för att SHM skulle drunkna i ett omfattande samarbete, däremot dryftades möjligheten att Historiska museet skulle behålla initiativet i en första fas med inledande undersökningar, för att därefter bjuda in till fördjupat samarbete (denna åsikt lyftes fram av Sophie Nyman.

Kontakter har tagits med de ovan nämnda institutionerna och i flera fall med flera personer vid respektive institution (dock ej med Andréemuseet, KVA, DM och KA). Kontakten skedde via mejl, presenterades som informell, med en kort presentation av projektet och därpå följande fråga om eventuellt samarbete. Följande personer och institutioner har svarat på frågan om att delta i eller bidra till projektet: Gunnar Björkman, parkchef Djurgårdsförvaltningen tillfrågades om möjligheten att få genomföra en undersökning i området runt Framnäs. Han ställde sig positiv till detta. Johan Rönby, docent, marinarkeolog vid Södertörns högskola vill genomföra dykningar vid Framnäs med studenter våren 2008 inom ramen för projektet. Mats Burström, professor, arkeolog med inriktning mot samtidsarkeologi vid Södertörns högskola uttalade sig positivt, men önskade en diskussion om förtydligade roller. Birgitta Svensson, professor i etnologi och Anders Ekström, docent i idéhistoria och utställningschef vid Nordiska museet var positiva till ett samarbete. Heidi Vassi, chef kulturmiljöenheten och Hans Öjemyr, chef publika avdelningen Stockholms stadsmuseum var mycket positiva till ett samarbete och

vill snarast inleda samtal. Konstnären Martin Karlsson som arbetar med frågor runt Stockholm 1897, och arkitekten Fredrik Helander, har arbetat med projekt Kolonin som ägde rum på "Helgeandsholmen" sommaren 2007 (www.kolonin.com). Båda har uttryckt starkt intresse att delta i ett samarbete. Charlie Gullström och Leif Handberg vid avdelningen för Mediateknik, KTH har uttryckt intresse av ett samarbete.

Sigrid Eklund, chef samlingsenheten Nordiska museet önskade inte ha något samarbete rörande projektet. Övriga tillfrågade vid Sjöhistoriska museet: Björn Varenius och Hans-Lennart Ohlsson, vid Nordiska museet: kommunikationschef Åsa Zäll, Urban Skenbäck har inte besvarat kontakterna. Utöver dessa har kontakter även tagits med kulturmiljöavdelningen vid Länsstyrelsen i Stockholms län. Då frågan inte rör fast fornlämning har länsstyrelsen inget att erinra. De önskar dock bli informerade om ett projekt och dess omfattning (mejlkontakt med Johanna Alton, Länsstyrelsen, kulturmiljöavdelningen 2007-11-07). Sammantaget ger detta positiva förutsättningar för projektet. En majoritet av de tillfrågade har uttalat en önskan om att delta i någon form. Ingen har dock kommit med specifika önskemål, vilket ger stor frihet åt Historiska museet i det nuvarande läget.

Målgrupper

Målgrupperna för ett undersökningsprojekt på Södra Djurgården är desamma som i museets varumärkesplattform: alla som är nyfikna på historia, gärna tillsammans med barn eller barnbarn. Dessa torde lockas av projektets spektakulära natur samt den centrala placeringen i ett välbesökt parkområde på Södra Djurgården i Stockholm. Specifikt inom denna allmänna grupp människor skall i synnerhet stockholmarna lyftas fram. Dessa är många, generellt sätt avgjort lokalpatriotiska och intresserade av sin hembygd trots sin mängd. Detta visas inte minst genom Stockholms stadsmuseums välbesökta stadsvandringar, försäljningen av boktitlar från Stockholmia förlag och andra böcker rörande Stockholms historia. Även verksamheten i samfundet S:t Erik åtnjuter stor uppmärksamhet.

Återkommande debatter i dagspressen om förändringar i det offentliga rummet i Stockholm väcker uppmärksamhet och stort engagemang. Det kan vara frågor som omputsning av kungliga slottet, inglasning av Sergels torg eller skönhetsrådets göranden och låtanden. Sammantaget visar detta på det stora intresse som finns för Stockholms stad, dess historia och framtid. Stockholms historia och stadens offentliga rum tillhör dessutom i hög utsträckning hela landet, och engagerar människor långt utanför kommun- och länsgränserna.

Intresset för arkeologi och historia är väldokumenterat. Historiska museets sommaraktiviteter "Arkeolog för en dag" och "Framtidsminnen" under 2007 visade på ett mycket stort publikt och medialt intresse från en bred publik.

Till detta kommer även grupper av akademiker och intellektuella som är intresserade av utställningsfenomenet. En liten, men naturligtvis intressant målgrupp är arkeologer och andra kulturhistoriker både i Sverige och utomlands, som kan intresseras för något så ovanligt som en undersökning av en 1800-talsutställning. Arkitekter, arkitekturstudenter, konstnärer och konststudenter är en annan självskriven målgrupp.

Skolorna i Stockholms län, förutom alla som kommer från landsorten, företar resor in till centrala Stockholm, med vandringar i Gamla stan och besök på Djurgården och Skansen. Många av dessa skolbarn passerar i närheten av ett tilltänkt undersökningsområde på Lejonslätten. Dessa grupper är möjliga att nå genom att placera en verksamhet utanför museets förhållandevis tjocka murar på Narvavägen, och förhoppningsvis kan fler lockas att besöka ett museum de tidigare negligerat.

Ytterligare en målgrupp är de företag som var representerade sommaren 1897. Många företag finns inte längre kvar och andra har så påtagligt ändrat inriktning att någon kontinuitet knappast kan spåras mellan nu och då. Andra företag var representerade med samma namn och liknande produkter som tillverkas idag. Bland dessa företag märks Höganäsbolagen, Skanska och Stora. De två tidigare uppförde gemensamt Skånska gruvan. Företag som restauranterna Godthem och Ulla Winbladh var i högsta grad delaktiga i utställningen genom sina byggnader.

Förslag till projektbeskrivning

Med utgångspunkt i det som ovan framkommit föreslår jag ett genomförande av ett samtids-(nära förflutet-) arkeologiskt och publikarkeologiskt projekt vid Historiska museet. Inriktningen ska vara att genomföra utställningar och fältarbeten med utgångspunkt i Stockholmsutställningen 1897 och "Gamla Stockholm". Tre övergripande frågeställningar ska präglade projektet och utgöra grunden för publikmöten och diskussioner. Vad är nationen, nationsbyggandet och nationalismen och vilken roll spelar moderniteten för dessa föreställningar? Historieskapandet och utställningsformen, hur såg det ut då och hur ser det ut idag? Hur kan arkeologin möta det moderna samhällets ändrade relationer till föremålen som präglats av massproduktion och masskonsumtion? Projektet föreslås vara uppdelat i två delprojekt: Det magiska året 1897 och Ingen plats saknar historia enligt följande:

Det magiska året 1897

Delprojektet syftar till en utställning i Historiska museets lokaler. Här berättas historien om utställningen 1897, men med utgångspunkt från de deltagandes egna berättelser. En efterlysning av minnen, brev, traditioner, foton, föremål, anekdoter med mera genomförs i god tid före att utställningen byggs. Accession och inlåning sker i direkt kontakt med massmedier via hemsida, pressmedelanden m.m. Här har museet goda erfarenheter från projektet Framtidsminnen. Eventuellt går museet ut på den öppna marknaden och köper in föremål från utställningen 1897, för att öka intresset runt projektet. Intervjuer med människor som talat med någon som varit på utställningen, har föremål, eller vistats i lokaler från utställningen är centrala. Idag lever ingen människa som varit med vid utställningen 1897, men de efterlevande finns kvar; barn och barnbarn. Längre intervju-/dokumentationsprojekt med dessa kunde riktas mot förslagsvis två miljöer:

1. Hur var somrarna i den gamla flyttade administrationsbyggnaden på Tynningö under 1930-, 1950- och 1970-talen? Hur har sommarsäsongen på Lejonslätten gestaltat sig för generationer av flanörer, helgfirare m.fl? Här finns rika fotomaterial som kan lämpa sig väl att ställa ut i Historiska museet. Har de flyktiga monumenten på Södra Djurgården kastat någon skugga över människornas vistelser i parken?

2. Hur har ett arbetarliv i Kvarnsvedens pappersbruk i den f.d. maskinhallen från 1897-års utställning gestaltat sig? Hur ser de lokala berättelserna ut i Borlänge om den stora maskinhallen från Stockholm? Vilken roll har byggnaden spelat när Bergslagen blev en del av moderniteten?

Parallellt med dessa kartläggningar lånas föremål, foton med mera från andra museer, samlingar och arkiv för att ge en inramning och den officiella utställningsbilden, som kontrast till de personliga berättelserna. Här finns det rika fotomaterialet i Stockholms stadsmuseum och annan dokumentation. Bland de första filmerna att spelas in i Sverige någonsin – är de från utställningen 1897. Filmerna visar en båtferd över Saltsjön med anläggning vid utställningskajen, den högtidliga invigningen den 15 maj, trafikmyller på den för utställningen uppförda Djurgårdsbron, samt scener från "Gamla Stockholm". Filmerna förtjänar att visas offentligt genom sin starka dokumentära kraft. Även fotomaterialet kan levandegöras med modern teknik. Stillbilder kan delas upp i digitala skikt, vilket möjliggör kameraåkningar genom motiven; en form av digitalt bildspel. Ett exempel på denna teknik och hur den är applicerad på foton från 1897-års utställning, finns på Sjöhistoriska museet i utställningen Mellan Hägg och Sillén som bland annat behandlar museets uppkomst. Fotografierna och den moderna tekniken kan även tredimensionellt visualisera miljöer som "Gamla Stockholm", eller enskilda andra paviljonger och miljöer.

Bland de föremål som kan ställas ut bör massmaterialet, souvenirerna, stå i centrum, men även museets (myndighetens) egna föremål med anknytning till 1897-års utställning bör inta en viktig plats. I Kungliga myntkabinettets samling finns tre mynt präglade för utställ-

ningen 1897, vilka såldes i Mynthuset på "Helgeandsholmen". Dessa är mycket välgjorda med bild av Gustav Vasa, med riksvapnet och året 1528 på framsidan.

Mynten är så lika 1500-tals förebilderna, trots annan metallhalt och spår av öglor, att de länge gäckat forskningen och tagits för en ovanlig och annars okänd typ av minnesmynt från Gustav I:s kröning. Numismatikern Frédéric Elfver har vederlagt detta och givit mynten sin rätta bestämning och proveniens. Det första myntet som blev känt för vetenskapen inköptes till myntkabinettet till en kostnad av 3000 kronor 1982, en hög summa i sammanhanget. Myntet har även ansetts som ett falskt mynt (Elfver 2005:62; not 1).

Förutom att vara intressanta som föremål från utställningen 1897 och en konkret koppling till mynthuset på "Helgeandsholmen" är föremålen teoretiskt intressanta. Sökandet efter autenticitet ledde till att man gjorde kopior så trogna originalet att vi än idag låter oss luras. Mynten i samlingarna utgör ett viktigt bidrag till frågorna om rekonstruktioner och autenticitet. Frågor som kan bilda utgångspunkt i studierna av rekonstruktioner av det medeltida Stockholm. I anslutning till detta kan två perspektiv presenteras i utställningen. Det ena är fackpersonens/arkeologens perspektiv, med en syn på kunskap som relativ och baserad i forskarens och ämnets bakgrund, position, syfte och mål och med ett uttalat intresse för olika perspektiv. Det andra perspektivet är en mer traditionell syn på kunskap och vetenskap som något exakt, mätbart och historiskt givet – en position som ofta företräds av amatörer, rekonstruktörer, lajvare m.fl. Mynten, dräkterna från Skansens klädkammare och bilder från den rekonstruerade medeltiden utgör grunden för mötet mellan dessa perspektiv. Öppna frågor kunde ställas i utställningen: vad är rätt?, hur långt får vi gå i viljan att rekonstruera?, varför rekonstruerar vi förflutna samhällen?

Denna del av utställningen kan baseras på det sena 1800-talets och tidiga 1900-talets restaureringsdebatt. Fredrik Lilljekvist som ritade och låg bakom "Gamla Stockholm" var även slottsarkitekt och verksam med restaureringarna av Gripsholms slott. Dessa blev mycket omdebatterade genom sin önskan om att återgå till det historiskt enhetliga. Helgo Zetterwall och Carl Gustaf Brunius var andra



Fig.7. Minnesmedalj från Stockholmsutställningen 1897. Privat ägo. Foto: Historiska museet.

äldre föregångare till denna åsiktsriktning som hämtat inspiration från Ruskin och Viollet-le Duc och nygotiken (jfr Grandien 1974; Kåring 1992;) Lilljekvist kom på äldre dagar att ändra ståndpunkt om restaureringskonst och arbetade till och med tillsammans med Sigurd Curman och dennes mer inkännande perspektiv på byggnaderna (Nilsson 1997:15). Forskning kring Historiska museets historia och den moderna kulturmiljövårdens historia är ännu i sin linda. Diskussioner om Sigurd Curmans roll som riksantikvarie och den ”moderna” restaureringsarkitekturens uppkomst och betydelse saknas ännu. En utställningsdel kunde med porträttering av Lilljekvist och Curman och exempel på deras arbeten och tankar och deras roller i synen på historien skulle vara relevant för en större publik och för museet självt.

Ingen plats saknar historia

Delprojektet tar sin utgångspunkt i den rekonstruerade "Helgeandsholmen" vid Framnäs (fig. 8), och har som övergripande syfte att visa på historiens plats i landskapet. Holmen har varit övergiven sedan utställningen, fått stå orörd och vuxit igen. Få har besökt den trots närheten till land. Holmen är en artefakt, uppförd på pålar och med påförda schaktmassor enkom för utställningen 1897 (Hasselgren 1897:30f). Efter den korta brukningstiden var ön öppen och två broar (av tre ursprungliga) finns kvar på kartorna 1899 och 1908. På 1913 års stadskarta finns en bro från Framnäs till holmen utritad (www.stockholmskallan.se). På Generalstabskartan 1930 finns inga broar utritade.

Ön blev till den natur den egentligen aldrig varit, och gick från en parkmiljö under början av 1900-talet till att förvildas och glömmas bort. Den holme som mött betraktaren under det sena 1900-talet kan tänkas för besökaren ha förefallit mer naturlig än resten av det kultiverade och välordnade Södra Djurgården. En parallell kan göras till den medeltida jaktparken i Dalby söderskog utanför Lund, som kommit att få stå kvar i väsentliga delar och fått utgöra en mall för hur en "äkte" vild ädellövskog utan mänsklig påverkan ser ut. I själva verket är hela skogen en artefakt med de förebildliga rötterna i 1100-talets furstekultur (Andrén 1997). Paradoxalt nog är holmens artificialitet det som mest påminner om medeltiden, då artificiella öar och andra miljöer var viktiga kulturella uttrycksmedel (Nordin 2005:11f;120ff). Vad betyder platsen för människor? Intervjuer tar sina utgångspunkter i att undersöka människors relation till holmen. Hur många vet vad ön har för historia, hur många har någonsin ägnat den en tanke, eller varit där? Frågorna inleder delprojektet. En förundersökning med kartering utgör därefter steg 2. Efter inhämtande av tillstånd genomförs den sedvanliga arkeologiska arbetsgången. Holmen karteras, historiska kartor skannas, exciperas och kartöverlägg görs, gärna i samarbete med Riksantikvarieämbetet. En provundersökning, förslagsvis i anslutning till "Helgeandshuset" eller Mynthuset (fig. 9), mitt på holmen genomförs. Denna har två syften, dels



Fig. 8. "Helgeandsholmen" i "Gamla Stockholm" inom utställningen 1897. Foto nr F79021, Stockholms stadsmuseum.

att undersöka kulturlagerförekomst, tjocklek, komplexitet, fyndförekomst, dels att rikta uppmärksamhet mot projektet. Resultaten förs direkt till Historiska museet för att ställas ut där och integreras i Det magiska året 1897.

Steg 3, vilket borde genomföras året efter innebär den huvudsakliga fältdelen av det publikarkeologiska projektet. Under en förlängd sommarsäsong från början av maj till en bit i oktober, med eventuella semesterstopp i fältarbetet genomförs utgrävningar på holmen. I samtal med Björn-Axel Johansson, Hanna Nydahl, Sophie Nyman och Marie Svedin framkom önskemål om en längre fält-/sommarsä-



Fig. 9. Mynthuset på "Helgeandsholmen" i Stockholmsutställningen 1897 från N. Huset var en kopia av Mårten skinnares hus i Vadstena. Foto F79031, Stockholms stadsmuseum.

song som inbegriper delar av vår och höst. En inramning har skapats genom ett skyltprojekt där kraftigt förstörade fotografier frånutställningen 1897 har reproducerats på vepor/skyltar och satts upp i närområdet. "Gamla Stockholm" ska stå i blickfånget, men en eller ett par skyltar med motiv från 1897 är placerade ute längs Djurgårdsvägen och Djurgårdsbron som publikdragare. Detta arbetssätt torde även kunna passa Djurgårdsförvaltningen som av naturliga skäl är restriktiva mot skyltning och reklam inom Nationalstadsparken. Under våren fångar man besökare från skolor, allmänintresserade Stockholmare och under sommaren hamnar turister från Sverige och utlandet i centrum. Under hösten är det återigen skolorna, familjerna och den intresserade allmänheten som utgör den huvudsakliga publiken.

En marinarkelogisk undersökning i kanalen vid Framnäs skulle vara en på alla sätt givande del. Metoden är intressant, fantasiegående och publikdragande. Möjligheten att ta in bottensediment i preparat till museet och där genomföra själva utgrävningen är mycket lockande. Exempel på liknade projekt finns från Venedig där den amerikanske konstnären Marc Dion grävt och sållat i muddermassor för att diskutera föremålens plats i våra klassifikationssystem (Svanberg & Wahlgren 2007:92f).

Den marinarkeologiska undersökningen borde i sådant fall genomföras tidigt i det andra steget i delprojektet. Dels för att locka besökare till verksamheten, dels för att föra in utgrävningsmöjligheterna i museet tidigt. Kontakterna med marinarkeologen Johan Rönaby vid Södertörns högskola är ett positivt steg mot en marinarkeologisk del i projektet. Förutsättningarna för välbevarade fynd i kanalen får bedömas som goda, och möjligheten att integrera allmänheten i mötet med föremål från de senaste 100 åren är en spännande utmaning.

De fynd som görs genom mer konventionella utgrävningsmetoder på holmen ska snabbt, med inte mer än någon/några dagars fördröjning hamna i utställningen i Historiska museet. Här är det av vikt att allmänheten som har varit med i fältarbetet på holmen ska kunna följa "sitt" fynd, ritning eller konstruktion hela vägen till museet och utställandet där.

Formerna för den publikarkeologiska undersökningen på Helgandsholmen behöver utredas närmare. En konkret fråga är bemaning och biljettförsäljning på Djurgården. Minst tre arkeologer/

pedagoger måste vara stationerade på plats, gräva arbeta med fyndhantering och registrering. Tält och broar behövs såväl som elektricitet. En lokal för kontor och personalbehov behövs, antingen som bod eller genom att museet får förfoga över lokaler i Skånska gruvan genom avtal med Skansen. Denna lokal kan även vara tänkbar att använda för annan verksamhet rörande projektet.

I genomförandefasen av de båda delprojekten ska en sammanlänkning äga rum. De båda projekten ska i flera avseenden smälta samman, och verksamheten på Djurgården ska knytas till utställningen på Narvavägen. Ett bildligt rep ska knytas mellan de båda platserna. Detta görs genom skyltningar och snitslar i projektets/museets färg och med en tydlig symbol. Guidade turer/vandringar mellan de båda stationerna kan genomföras. I samarbete med institutionen för medieteknik, KTH sker en digital ihopkoppling av de båda platserna via web. Avancerade dataapplikationer gör det möjligt att från den ena platsen få god överblick över vad som sker på den andra. Upplevelsen blir som att vara på två ställen samtidigt. Nackdelen med denna typ av digitala insatser är att det är kostsamt, tidskrävande och kräver ett förhöjt säkerhetstänkande. Applikationen kan endast vara på plats under en kortare tid och perioden måste väljas med omsorg.

Delprojektet Ingen plats saknar historia avslutas med två händelser: Historiska museet ansöker hos Länsstyrelsen och/eller Riksantikvarieämbetet att "Helgeandsholmen", Framnäs, eller hela Lejonslätten skall omfattas av Kulturminneslagens 2§ och få status som fast fornlämning. I samband med detta utlyser Historiska museet tillsammans med Djurgårdsförvaltningen och Stockholms stad (om dessa ger sitt samtycke), en namntävling med syfte att namnge "Helgeandsholmen". Detta avslutande steg skall ses som ett inlägg i en alltför tyst demokratidebatt: Hur påverkar vi det offentliga rummet? Vem bestämmer dess utformning? Om vi nu kan skapa vår historia-borde vi kunna påverka vår framtid och ge platser namn.

Hela projektet avslutas med en intern utvärdering med alla involverade och avrapportering inom sex månader efter projektets avslut. De publika delarna av de båda delprojekten ställs samman i en bok med bidrag från allmänheten med privata foton, minnen och reflexioner från utgrävningen.

Arbetsordning

Under vintern 2007/2008 tillsätter Historiska museet en arbetsgrupp med uppgift att ansöka om externa medel för genomförande av projektet. Arbetsgruppen utvidgas därefter med personal från enheten för media och kommunikation, samlingarna och utbildning och lärande. Denna grupp träffas regelbundet under 2008 för att integrera mediala strategier och publika frågor i arbetet med projektet.

Under våren 2008 köper museet in, eller mottar deposition (under medial bevakning), av föremål från Stockholmsutställningen 1897. I samband med detta görs en efterlysning av föremål, dagboksanteckningar, minnen skrönor etc. från utställningen. Föremålen lånas in till museet och ställs fortlöpande ut. Under sommaren genomförs en förundersökning av huvudvägen och mynthuset på "Helgeandsholmen" vid Framnäs. Hösten 2008 utvärderas de första stegen i projektet. Hur har det massmediala mottagandet varit? Hur är det publika intresset? Vad gav förundersökningen för resultat, ger de underlag för en fortsättning eller ska projektet ändra riktning?

Internutbildning

Publik arkeologi är en ny verksamhet i Sverige som ställer specifika krav på personalen. I fältarbetet och samskapandet behövs det arkeologer som är förberedda på att arbeta med besökare och att ett system för avstämning byggts upp före undersökningarnas igångsättande. Om personal med ickearkeologisk bakgrund kommer att verka inom projektets fältdelar är det av vikt att dessa får utbildning i arkeologisk metod och systematik. Tydliga regelverk för fyndhantering, inmätning, fotografering och ritande måste vara definierade och förankrade på förhand.

I projektens steg 2, när Det magiska året 1897 integreras med Ingen plats saknar historia, med mera omfattande fältarbeten och utställning i museet sjösätts bör hela museets personal vara involverat. Detta är viktigt för att önskemålen om att vara en demokratisk

röst i samtiden, ska vara förankrat i den egna organisationen. Hela året före steg 2 skulle kunna vara präglad av temat: 1897 – drömmar och verklighet. Detta tema skulle kunna löpa över hela året 2008 och inkludera filmvisning, studiebesök, föreläsningar, läs- och skrivarcirklar. Filmvisningen skulle förutom de autentiska filmerna från 1897 (ca tre minuter långa), kunna inkludera, visning av Buz Luhrmans *Moulin Rouge*. En film som visar upp ett fin de siècle-Paris helt byggt av kulisser och är en konsekvent postmodern tolkning av sekelskiftsromantik. Studiebesök kunde göras till Skansen med Bragehallen och dess motpoler: Nykterhetslogen och Folkets Hus. Personalen kunde träffas ett tillfälle i veckan, under en begränsad tid och ägna en kortare stund åt att skriva ned associationer till året 1897, eller verksamheten Utställning. En läsecirkel kunde ägnas åt att läsa Anders Ekströms *Den utställda världen*, eller Hjalmar Söderbergs *Den allvarsamma leken*. Den förra är en välskriven diskussion om utställningens roll i sin samtid och den senare är en gripande kärlekshistoria vid tiden för utställningen och unionskrisen.

En föreläsningsserie kunde anordnas och innehålla följande föreläsare som har specialkunskap inom områden relevanta för temat: Mats Burström, professor, arkeolog, forskar om samtidsarkeologi; Samuel Edquist, fil dr, historiker, forskar om nation – identitet, (folk-) rörelse och historieskapande, Anders Ekström, docent, idéhistoriker, forskat om utställningen 1897; Lotten Gustafsson Reinius, fil dr, etnolog, forskar om historieskapande, berättande och utställande, Pelle Snickars, fil dr, forskar i mediearkeologi med utgångspunkt från tidig film, bl.a. filmerna från Stockholm 1897; Bruno Latour, fransk sociolog, skrivit betydande verk om modernitet och modernisering. Dessa personer kan även bjudas in till en öppen föreläsningsserie i anslutning till projektet.

Finansiering

Historiska museet har flera vägar att komma i åtnjutande av extern finansiering för projektet. Ansvarsmuseernas anslagsnämnds tilldelning är en viktig möjlighet, och medel därifrån kan att sökas för

projektets räkning. Samfundet S:t Erik har forskningsanslag vars ändamålsparagraf väl stämmer med projektet. De utdelade medlen brukar ligga mellan 10 000 och 100 000 kronor. Ansökan görs två gånger per år, 15/2 och 15/9 med utdelning i mars respektive oktober (www.samfundetsankterik.se).

Kommittén för Stockholmsforskning som är en del av Stockholms stad och styrande nämnd för Stockholmia förlag stödjer forskning om staden. Detta sker genom stöd till projekt som i regel ska vara huvudfinansierade från annat håll. Kommittén ger även ut böcker och stödjer tryckning. Några uppgifter om medeltillgången för tillfället, har inte gått att få. Anslagen på mellan 20 000 och 150 000 kronor har utdelats under de senaste åren, förutom till bokutgivning och redan pågående forskning. Förutsättningarna för medeltilldelning hos de större forskningsfönderna, Riksbankens Jubileumsfond m.fl. har inte utretts och torde vara relevant först i ett senare skede i projektplaneringen. Flera företag som Höganäsbolagen och Skanska var representerade vid utställningen 1897 och kan tänkas vara intresserade av att sponsra ett projekt som undersöker just denna händelse.

Referenser

Otryckta källor

Nordiska museets arkiv. Mapp Stockholmsutställningen 1897 vol.2.

Antikvarisk-topografiska arkivet. Separatarkiv Fredrik Lilljekvist, akt F2.

Stockholms stadsarkiv, plan- och kartarkivet Akt GRS 278

Litteratur

Andrén, Anders, 1997. Paradise lost: looking for deer parks in medieval Denmark and Sweden. *Visions of the past. Trends and traditions in swedish medieval archaeology*. Eds. Hans Andersson; Peter Carelli & Lars Ersgård. Lund studies in medieval archaeology 19. Stockholm.

Asplund, Gunnar m.fl. 1931. *Acaptera*. Stockholm.

- Asplund, Johan, 1991. *Essä om Gemeinschaft och Gessellschaft*. Göteborg
- Berglund, Eva m.fl., 1997, *Flottans paviljong. Stockholmsutställningen 1897*. Sjöhistoriska museet 1997.
- Burström, Mats, 2007. *Samtidsarkeologi. Introduktion till ett forskningsfält*. Lund.
- Bodin, Sara, m.fl. 2005. Olika perspektiv på föremål. Materiell kultur hos obesuttna ca 1900. *Meta* 1:2005. Lund.
- Crispinsson, John 2007. *Stockholmsutställningar*. Lund.
- Ekström, Anders, 1994. *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*. Nordiska museets handlingar 119. Stockholm.
- Ekström, Anders, 1997. *Damen med velociopeden: Till tingens kulturhistoria*. Uppsala.
- Ekström, Anders; Jülich, Solveig & Snickars, Pelle (red.) 2005. *1897 - Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*. Stockholm.
- Elfver, Frédéric, 2005. Om "provmyntet" till Gustav I:s kröning 1528 – en dementi. *Svensk Numismatisk Tidskrift* 3:2005. Stockholm.
- Grandien, Bo, 1974. *Drömmen om medeltiden: Carl Georg Brunius som byggmästare och idéförmedlare*. Lund.
- Gustafsson, Lotten Reinius, 2005. *Förfärliga föremål: om modernitetens materiella manifestationer på två utställningar. 1897 Mediehistorier kring Stockholmsutställningen*. Red. Anders Ekström; Solveig Jülich & Pelle Snickars. Stockholm.
- Ljungström, Lars, 1987. ...*Aendnu gamblare. Fredrik Lilljekvists restaurering av Gripsholms slott och 1890-talets restaureringsdebatt*. Sörmländska handlingar 45. Nyköping.
- Looström, Ludvig, 1899. *Allmänna konst- och industriutställningen i Stockholm 1897. Officiell berättelse I-II*. Stockholm.

Människor kring en verkstad. Stockholm 1897. U.Å. Utställningskatalog, Stockholms stadsmuseum. Stockholm.

Nilsson, Staffan, 1997. Fredrik Lilljekvist – med historien som inspirationskälla. www.sfv.se/kulturvarden1997:03.

Nordin, Jonas M, 2005. *När makten blev synlig. Senmedeltid i södra Dalarna.* Stockholm studies in archaeology 36. Stockholm.

Ohlsson, Martin, 1947. *Konst- och industriutställningen i Stockholm 1897. Inför ett 50-års minne.* Samfundet Sankt Eriks årsbok 1947. Stockholm

Pred, Alan, 1991. *Spectacular articulations of modernity.* Geografiska Annaler. Stockholm.

Pugin, August Wilby, 1841/1973. *Contrasts.* New York.

Smeds, Kerstin, 1996. *Helsingfors – Paris. Finlands utveckling till nation på världsutställningarna 1851 – 1900.*

Snickars, Pelle 2005. Mediearkeologi: om utställningen som mediearkiv. *1897 Mediehistorier kring Stockholmsutställningen.* Red. Anders Ekström; Solveig Jülich & Pelle Snickars. Stockholm.

Svanberg, Fredrik & Wahlgren, Katty H. 2007. *Publik arkeologi.* Lund

Söderberg, Hjalmar, 1912/1971. *Den allvarsamma leken.* Stockholm.

Sörenson, Ulf, 1999. *När tiden var ung. Arkitekturen och Stockholmsutställningarna 1851, 1866, 1897, 1909.* Monografier utgivna av Stockholms stad 140. Stockholm.

Thörn, Håkan 1997. *Rörelser i det moderna. Politik, modernitet och kollektiv identitet i Europa 1789 – 1989.* Stockholm.

Tönnies, Ferdinand 1887. *Gemeinschaft und Gessellschaft. Abhandlung des communismus und des socialismus als empirischer culturform.* Leipzig.

Ziolkowski, Theodore 1998. *The view from the tower. Origins of an antimodernist image.* Princeton NJ.

